

הבזובת שעצ הקיר

לוח עץ שהופך לאבן שיש, קיר בטון עכשווי
שחוזר 150 שנה אחורה, ציור קיר עתיק שמקבל
חיים חדשים: יריב בן דיין, אמן רב-תחומי,
מתמחה בדיוק בקסמים כאלו

החיילים הירדנים שהניחו מטען של 100 ק"ג חומר נפץ שפוצץ את בית הכנסת האייקוני לריסים - ביקשו לפגוע בלוחמי ה'הגנה' שהפכו את בית הכנסת לעמדה עבור לוחמי הרובע היהודי; אבל לא פחות מכך, ביקשו למחות את הנוכחות היהודית שקמה לתחייה בירושלים. הם לא דמינו שכעבור שמונה עשורים ארוכים, חלקם עקובים מדם, בית הכנסת יקום לתחייה מן האפר, בדיוק בזמן שהעם היהודי נלחם - שוב - על פיסת האדמה הזו.

בית הכנסת תפארת ישראל ברובע היהודי, שהקמתו מחדש נשלמת בימים אלו, הוא סיפור של תקומה ומלחמה, אובדן ותקווה, עבר ועתיד. בית הכנסת המוקם חזרה מתוך ההריסות, הוא לא רק מבנה חדש הנבנה על קרקע עתיקה - אלא צלילה לתוך מנהרת זמן שלוקחת אותנו 150 שנה אחורה. בעבודת שחזור מדויקת המתבצעת כבר שנים אחדות, מנסים אדריכלי הפרויקט לגלם את המבנה מחדש בדיוק כפי שהיה בטרם פגעו בו פצצות האויב, הביזה והחורבן.

מאחורי העבודה המופלאה והמיוחדת של שחזור ציורי הקיר עומד יריב בן דיין, אמן רב תחומי, שבגדי העבודה המוכתמים שלו וקסדת הבטיחות הגבוהה לא מצליחים להסתיר את עיניו הנוצצות. את החודשים האחרונים העביר בן דיין על פיגום בגובה 10 מטר, כשהוא מושך משיכות מכחול עדינות על תקרה מעוגלת בגובה עצום, תוך שהוא שומר על ריכוז מוחלט ונוהר שלא לסטות בחלקיק המילימטר.

האמנות של יריב בן דיין נוגעת בו זמנית בצדדים רבים של עולם האמנות, מנימי יצירה דקים ועד מלאכת כפיים מפרכת. הוא מצייר, מפסל ויוצר בחומרים עדינים ובממדים זעירים - וגם בונה ומרכיב קונסטרוקציות מורכבות, מבצע עבודות גמר אמנותיות ומתמחה בציורי ענק. תיק העבודות שלו מכיל עבודות שונות בעליל, כמו שחזור בית הכנסת או ציור קיר עתיק בקארדו - לצד הקמת מרכז מבקרים עליו למפעל הבמבה או חצר בית מלון. למרות עולמות התוכן השונים, מחבר מכנה משותף בין העבודות: בסקרנות, נחישות ומיומנות

שפיתח בשלושה עשורים של עבודה בתחום, מתחקה יריב אחר מקורו של החומר, לומד לעומק כל גוון, טקסטורה וזווית. בעבודת נמלים מדויקת של יישום, צביעה וגימור, הוא הופך חומרי גלם פשוטים לחומר גלם שמכיל את כל העושר הטמון באבן שיש, אבנים ירושלמיות או, אם תרצו, כיפה מעוטרת של בית כנסת בת יותר מ-150 שנה.

ספר על תהליך השחזור האמנותי של בית הכנסת
תפארת ישראל ברובע היהודי, שנמצא כעת
בעיצומו.

"נכנסנו לתפקיד לאחר שנתיים ארוכות בהן אדריכלי ומעצבי הפרויקט בנו תיק שחזור מקיף שניסה להתחקות אחר הציורים המדויקים שהיו על הקירות. בית הכנסת חרב כליל וקצות החוט היחידים שנותרו היו תמונות ישנות, כתבות ואפילו ראינות עם אנשים מבוגרים מאד שראו בעיניהם את המקום בתפארתו ויכולים להשלים פרטים חשובים. הם חזרו לציורים אחרים שציירו האמנים שעטרו את בית הכנסת באותן שנים כדי ללמוד את הצבעוניות האופיינית לעבודות שלהם. בהתבסס על עבודת בלשות מעמיקה, הם יצרו סקיצות מפורטות של הציורים. בשלב הבא נכנס הסטודיו שלנו לשטח והתחלנו ליצור אותם מחדש על הקירות".

אילו אתגרים עמדו בפניכם?

"המשימה הייתה להפיח חיים חדשים בעבודה היסטורית, וליצור אותה מחדש. האתגרים התחילו כבר מהרגע הראשון. עוד לפני שלב הציור והצביעה - איך משרטטים סקיצה על תקרה מעוגלת בקוטר 10 מטרים ובגובה 20 מטרים? האיורים על הכיפה הם איורים מדויקים, עמוסים בפרטים סימטריים, שכללו עמודים במרחק וזווית מסוימת זה מזה. יש כל מיני שיטות להגדלת ציור על שטחים גדולים, אבל בגלל הצורה המעוגלת לא היה ניתן להשתמש בהן. כדי להתגבר על האתגר הטכני, יצרנו קובץ מיוחד של הציור, בגווני שחור ולבן, והקרנו אותו על התקרה מארבעה מקרנים שונים במקביל. הכל היה צריך להיות מחושב עד למ"מ האחרון, ובמשך שלושה ימים רק כיוונו את הזוויות של האיורים והמקרנים לסימטריה מושלמת. אחר כך, עליתי על הפיגום והתחלתי לשרטט קו אחר קו תוך שאני נע סנטימטרים אחדים לכל צד בכל פעם.

"השלב הבא העמיד אותנו בפני אתגר חדש: הכיפה החדשה נבנתה מחומר אקוסטי מיוחד שבולע את הרעשים ומונע מהחלל להפוך למרחב רועש וצורמני. שכבות הצבע יכלו לחסום את החומר ולמנוע ממנו לספוג את הרעשים. כדי להתמודד עם האתגר, פיתחנו פורמולה מיוחדת של פיגמנטים ודבקים, שלחנו דגימות למעבדת אקוסטיקה שבדקה השפעת הצבע על צפיפות החומר עד שהגענו לנוסחה המדויקת. זו צביעה בשיטת שכבות מסוימת שדורשת עבודה עדינה ואיטית. התחלנו מלמטה וכל פעם עלינו קצת, עד שלאחר שלושה חודשים, הושלמה צביעת הכיפה. בשלב הבא עברנו לציורי הקיר ולארבעת הפנדטיבות - פינות הקיר המעוגלות, המייצגות את ארבע עונות השנה וכוללות ציורי נופים, צמחים ובעלי חיים".

איזו השפעה הייתה להיסטוריה ולזהות של המקום על היצירה שלך?

"בכל פעם שאני מתחיל פרויקט, אני מרוכז מאד בחלקים הטכניים. אני מגיע עם תכנית עבודה, שרטוטים וכלים ומתחיל להניע את המשימות. לאט לאט אני מרגיש שאני מתחבר למקום ולמשמעות שמאחוריו. אבל העבודה בבית הכנסת הייתה משהו מיוחד - מהרגע הראשון. תוך זמן קצר העבודה הטכנית לכאורה, הפכה לעבודה שיש בה חיבור עמוק ללב. להניע יומיום לרובע היהודי, לשמוע סיפורים על המקום, לדבר עם אנשי מקצוע ואפילו עובדי אורח שמתרגשים לראות את ההתקדמות. התחלתי להבין איזו זכות יש לי לקחת חלק בבניין הזה. היום כל משיכת מכחול מלאה באמוציונליות. כבר שלושה עשורים שאני בתחום, אבל החוויה האישית שלי בפרויקט הזה היא ראשונה מסוגה".

איך הגעת לתחום השחזור ההיסטורי?

"אני עוסק ביצירה ואמנות כבר מגיל אפס. תמיד שילבתי כל מיני תחומים, טכניקות וכלים. בשנים הרבות שאני בתחום אף עבודה לא חזרה על עצמה. החידוש והגיוון חשובים לי ואני תמיד מחפש לבצע משהו שעוד לא התנסיתי בו. כך התגלגלתי עם הזמן מעולמות התפאורה לעולמות ציור הקיר, ומציורי הקיר לעבודה עם אדריכלים ומעצבי פנים, משם התחלתי לעבוד באופן קבוע עם הקרן למורשת הכותל המערבי. במנהרות הכותל מתבצעת חפירה ארכיאולוגית בלתי פוסקת. בכל פעם שמסיימים לחשוף אזור מסוים, הנהלת המנהרות דואגת להנגיש אותו לאלפי התיירים שמבקרים שם מדי יום. בונים שם תצוגות, מסכים, קונסטרוקציות וכל מה שמלווה את הביקור במנהרות. התפקיד שלנו היה ליצור גימורים מיוחדים לאותם מבנים, שישתלבו באופן טבעי בממצאים הארכיאולוגיים. משם הדרך לעולמות השימור, הארכיאולוגיה והשחזור ההיסטורי הייתה קצרה".

מה החלום להמשך?

”בעיני, השילוב בין אתגר טכני למשמעות וערך רגשי, הוא מהות החיים המקצועיים. מאחל לנו להמשיך להיות מעורבים בפרויקטים ערכיים לעם היהודי בארץ ובחו”ל, פרויקטים כמו בתי כנסת ושחזור אתרים היסטוריים שחשובים לעם היהודי; כאלו שיהיו מלווים באתגרים טכניים שיאלצו אותנו לפתח ולמצוא שיטות חדשות; ויותר מהכל, להיות חלק מ’עם ישראל חי’.”

”תפארת ישראל” – חורבן ובניין

בית כנסת תפארת ישראל ברובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים, נקרא גם בשם “בית הכנסת ניסן ב”ק” (ר’ נישע’ס שול), נבנה לפני כ-160 שנה על ידי חסידי רוז’ין ונקרא “תפארת ישראל” על שם הרה”ק רבי ישראל מרוז’ין זי”ע, שיום ההילולא שלו יחול השבת – ג’ מרחשון (תר”א).

הבנייה החלה בשנת תרט”ו והסתיימה לאחר עיכובים רבים בחודש אב תרל”ב (1872) הבניין התנשא לגובה שלוש קומות והיה רבוע, כאשר אורך כל צלע 11 מטר, ומעל שלוש הקומות היה טנבור (גליל) ועליו כיפה. תרומתו של הקיסר האוסטרי פרנץ יוזף שביקר במקום במהלך הבנייה מיוחסת למימון כיפת בית הכנסת.

בית הכנסת נהרס בידי הירדנים מיד לאחר כיבוש העיר העתיקה בתש”ח. נותרו חלק מהכתלים החיצוניים, כולל החזית המפוארת, שרידי המקוה במפלס התחתון, ועוד.

בתשע”ב אישרה הוועדה המחוזית את התוכנית לשחזור בית הכנסת שנודע בפאור הרב. ובתשע”ד הונחה אבן הפינה לבית הכנסת המשוחזר. העלות התקציבית של השחזור מומנה על ידי המדינה בסך 50 מליון שקל.

אם היית יכול לדלג על טעויות העבר, על איזו טעות היית מוותר?

”הכל שלבים בתהליך. גם אם דברים לא הלכו כמו שרציתי, הסתבכו או נכשלו – זהו חלק מהתפתחות התהליך. אני נהנה גם מהקושי, גם מהאתגר, גם מהכשלונות וגם מההצלחות. זו לא טעות בדרך, זוהי הדרך עצמה.”

באיזו נקודה פגשה המלחמה את העשייה שלך?

יריב בן דיין שותק דקה ארוכה. לבסוף הוא ממשיך לדבר, וקולו חנוק מעט. “המלחמה פגשה אותי במקום אישי מאוד. אני בן קיבוץ רעים ובזמן הטבח, הבת שלי התארכה אצל אימי בקיבוץ. איבדתי חברי ילדות רבים מכל יישובי האזור. בחודשים הראשונים הסתובבתי בתחושה קשה שלעשייה שלי אין משמעות בשעה שנערים נהרגים בעזה וחבריי מובלים למנוחות. התמקדתי בעשייה למען המפונים במקומות שאליהם נדדו. כל הפרויקטים דממו בצד ובמקומם פתחתי נגריה מאולתרת והכנתי קרשים לממ”ד לכל תושבי היישוב שלי. אחרי תקופה ארוכה כזו לא הייתה ברירה והבנתי שאני חייב לחזור לעסק; אשתי ואני עובדים בו ביחד וזה מקור הפרנסה שלנו. ואז הגיע הפרויקט של שיקום בית הכנסת תפארת ישראל, ואיתו החל מסע השיקום הפרטי שלנו. בעיצומה של מלחמה, עבדנו על בית הכנסת שחורב במלחמה אחרת. בזמן שהעם היהודי נאבק על מקומו, נולד בי חיבור חדש לזהות היהודית שלי.”

איך "הופכים" חומר גלם אחד לחומר גלם אחר?

יריב בן דיין מחייך, חיוך שאפשר לשמוע גם דרך האפרכסת. “זו שאלה שאני מאד אוהב. ‘כלי העבודה’ שלי הם עולמות הצבע, הטקסטורה, הרבה סוגי טיחים, מברשות, מכחולים וספוגים. באמצעותם אפשר להפוך כל משטח עץ למשטח שנראה ומרגיש כמו קיר מאבן ירושלמית, ברזל חלוד או שיש אדום. העבודה מתחילה מתחקיר מעמיק של חומר הגלם שאני רוצה ליצור. אם זו אבן ירושלמית אני לומד את הפרטים הקטנים החבויים בטקסטורה, את גווני האבן השונים שכל אחד מהם מורכב מעשרה תתי-גוונים נוספים, את מיקום התבליטים ואת אפקט האור והצל. בשלב הבא אני בוחר חומרים. כדי לקבל גימורים ייחודיים, אני לא מסתפק בחומרים הקיימים בשוק; אני מערבב חומרים קיימים כדי ליצור תערובות חדשות. בסיום העבודה, אם תעבירו יד על הדיקט, זה ירגיש ויראה בדיוק כמו קיר אבנים ירושלמיות. בגימור שיש לדוגמה, אני מיישם שכבות רבות, חלק מהן בכלל שקופות, ורק מוסיפות לעובי של הגימור. מה שהכי חשוב בעבודה כזו זה לא להסגיר את היד האנושית שעברה שם. אם משיחת מכחול אחת תבצבץ משכבות הצבע, כל הקסם ייעלם.”

יש מדפסות תלת ממד שמתיימרות להדפיס טקסטורות שונות. זו טכנולוגיה שמאיימת על המומחיות שלך?

”זה מזכיר לי את תחילת הדרך, כשיצרתי תפאורות להצגות. היינו עומדים במשך ימים ארוכים, צוות מלא, וצובעים בעזרת מברשת שמחוברת למקל את הרקעים הענקיים. ואז הגיעו מכונות הדפוס הגדולות שהיו מסוגלות להדפיס רקעים והעבודה שלנו הפכה למיותרת. בשלב זה, מדפסות תלת הממד לא הגיעו לרמה שהן יוצרות גימור מושלם. חומרי הגלם שלהן פשוטים ולא עמידים מספיק. היתרון היחיד שלהן הוא הדיוק בקנה המידה, שתמיד יהיה מדויק יותר מיד אנושית. אני לא נבהל מהטכנולוגיה הזו אלא להפך, מאמץ אותה ומשתמש בה למודלים קטנים וחלקי מוצגים.”

כשמתבוננים בציורים תלת הממדיים שציירת, קשה שלא להתפעל מהתענוע שנוצר מול העיניים. איך מציירים ציורים כאלו בלי להתבלבל?

”מעבר להיבט האמנותי, בציורי תלת ממד יש טכניקות מאד שיטתיות להשיג את אפקט העומק. יש חוקי פרספקטיבה שאם עוקבים אחריהם בדייקנות, מגיעים לתוצאה הזו. אפשר גם לראות שככל שהפרטים ממוקמים באופק ה”רחוק” מעיני המתבונן הם מוטושישים, אפרפרים ובהירים יותר. קו האופק משתנה גם בהתאם לגובה של המתבונן ואני צריך לשמור על הפרטים בציור שלא יראו מעוותים, ולהתאים את קנה המידה של כל פרט בהתאם למרחק שלו מהאופק. לכל צייר יש את השיטות שלו; אני תמיד מתחיל מהנקודה הרחוקה ביותר באופק, ומשם הולך ומתקרב.”